

STRATÉGIA ŽÁNRU A LITERÁRNA ONOMASTIKA (ANTON PAVLOVIČ ČECHOV)

Viera Žemberová (Prešov)

Abstrakt:

Čechovove poviedky ťažia z mena postavy. Tento postup využívajú autori ruskej literatúry 19. storočia. Autor vyberá také literárne pomenovania pre postavu, aby ju fyzicky i typovo, spoločensky, rodovo charakterizoval, ale oveľa častejšie si vyberá meno podľa profesie postavy. Poviedka neumožní rozvinúť sujet postavy, teda ide o statické mená.

KLúčové slová: typ postavy, poviedka, kompozícia, autorský text, literárna onomastika

Abstrakt:

Genre Strategy and Poetics of Onomastics. Tchekhov's stories benefit from the character's name. Such method was applied by the authors of the 19th century Russian literature. The author chooses such literary name of the character that can be characterized physically, as a type, socially, from the aspect of its origin, but he most often chooses the name based on the character's profession. The story does not allow a character development through plot development, therefore the names are static.

Key words: type of a character, story, composition, author's text, literary onomastics

„Žádná zlá vůle nemůže člověku nadrobit tak, jako příroda“.¹

Noetiku a sémantiku mena zapojeného do literárneho (prozaického) textu má význam sledovať pri akejkolvek operácii s umeleckým dielom, či už pôjde o literárnovedné alebo lingvistické kontexty v kompozičnom „priestore“ textu, alebo sa pozornosť sústreďí na dotyky v medziodborovom súznení spoločenských vied (filozofie, estetika, etika, psychológia, historiografia, sociálne vedy a iné), a to preto, lebo do textu vstupujú prostredníctvom „jeho“ poetiky a estetiky či noetiky.

Meno – v najrozličnejšej jazykovej forme – sa stáva určujúcim znakom pre (literárnu) postavu, pre jej stratégiu v sujete a fabule v celku epického textu. Autorovo rozhodnutie sa pre meno literárnej (fiktívnej, verifikovateľnej) postavy

¹ ČECHOV, A. P.: Objev, s. 170. In: ČECHOV, A. P.: Podvodníci z nouze. Praha 2003.

patrí do konceptu stratégie autora s estetikou, noetikou a etikou textu ako sémantického celku. Aj preto sa meno postavy nestáva dielom náhody či neuváženého autorovho rozhodnutia. O prítomnosti spontánnosti rozhodnutia či o „náhode“ a o jeho „konečnom“ výbere však pri takejto autorskej operácii netreba ani pochybovať, totiž meno literárnej postavy v epickom texte sa môže ustáliť až po premyslenom a súvzťažnom „hľadaní“ jednotlivostí alebo len jednotlivosti vo vzťahu k celku (postava – problém), no môže nastať aj naopak (téma – sujet – postava). Táto situácia, keď sa hľadá meno pre literárnu postavu, patrí do stratégie autorovho zámeru v príbehovom a významovom celku textu, v ňom dominujú vzájomné „strategické“ súvislosti obsiahnuté v horizontále, ale predovšetkým vo vertikále jeho organizovania, len tak sa môže odkryť nazerací a estetický kontext autorskej poetiky, len tak sa vymedzia tie jej zložky, ktoré sa zúčastnia na noetickej a sémantickej pointe textu.

Meno či pomenovanie literárnej postavy musí mať (zovšeobecný, dekodovateľný) komunikatívny výraz, teda malo by sa správa ako znak a voči jej „ľudskému“ prototypu sa musí práve jeho pričinením postupne, alebo in medias res, vytvoriť vnútorne zovretý celok s poznávacím a nazeracím zámerom a s mravne iniciovanou noetikou pointy zamýšľanou „nad“ príbeh. To preto, aby téma a problém našli svoj „odraz“ v neliterárnej (empirickej) skutočnosti, v známej i „novej“ skúsenosti čitateľa.

Mená literárnych postáv v epickom priestore, pri tom najjednoduchšom rozčlenení – sú všeobecné, dá sa nimi transparentne, jednoznačne a presvedčivo určiť „interiérovosť“ literárnej postavy, teda jej pohlavie, pracovné i sociálne zariadenie, ale aj iné danosti a kvality, ktoré ju vymedzujú v istom spoločenstve aj v konkrétnej historickej dobe, ba aj geografický priestor sa stáva identifikovateľný. Autor umeleckého textu tak vystačí s pomenovaním javu a stavu bez využitia osobného mena literárnej postavy, zastúpi ho zovšeobecnené – príznakové, výpovednou závažnosťou jednoznačné – substantívum lekár, učiteľ, poštár, dievča, brat, rodič, macocha, pijan, poľovník, sused, chlapec, žena a iné. Medzi mená špecifické, teda tie, ktoré nesú v sebe „exteriérový“ oznam, začleňuje autor umeleckého textu však také epické postavy, ktoré svojím literárnym príbehom „musia“ svojím typom, vzhľadom, schopnosťami, či inak zodpovedať všeobecne rešpektovaným kultúrnym „znakom“. A to preto, lebo nesú v sebe rovnako kódované významy, funkcie, zámer, stratégiu bez toho, aby sa muselo o výraznej vlastnosti či dôraznej danosti postavy v texte obširnejšie uvažovať, či dokonca jej ďalšiu sujetotvornú (typovú) vlastnosť premyslene budovať².

Do tvorivej biografie umelca, teda aj spisovateľa, sa prirodzene vkladajú prelínajúce sa podstatných alebo jedinečných „znakov“ jeho poetiky, estetiky, noe-

² ŽEMBEROVÁ, V.: Poetika a literárna onomastika v románe Gejzu Vámoša Atómy boha. In: Genologické a medziliterárne štúdie 3. Editorka Viera Žemberová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2010, s. 73–74.

tiky, ale aj menej výrazných komponentov latentne do stratégie jeho textu textov, pritom ich genologické podložie býva členité. Anton Pavlovič Čechov nie raz zaujal tak i tým, že inicioval, teda jeho dramatický literárny text a literárny text, záujem o vymedzenie vzťah medzi autorom a dielom, autorom a tematikou, autorom a postavou, autorom a noetikou atď.

Krátka próza má svoje osobitosti, dominuje medzi nimi „úspornosť“ nástrojov a výraznosť pointy, čo Čechov rešpektoval. Aj preto tak účinne v skratke, detaile, verbálnom náznaku, štylistickom kalku vnášal do rozprávania na monotému život³ a makrotému hodnota⁴ existencie.

Každodenná, žitá a živá všednosť Čechova „nenudila“, pritom ho obyčajnosť obsahu ruskej spoločenskej praxe v 19. storočí zrádzala a aj zavádzala pri predstave, že jeho súčasník sa „mení“. V dráme, prostredníctvom otvorenej typológie dramatických postáv to dopovedal v emocionálnej a filozofujúcej nostalgii za jedinečnosťou uplyvajúceho „času“. V krátkej próze sa spojil s rozprávačom a sústredil sa na tému napojenú na detail a na sociálny, stavovský, rodový, profesijný, typologický pôdorys a rozsah svojej dominantnej postavy. V krátkej próze tak dômyselne, pretože tak dostredivo napojenej na „ľudskú“ jednotlivosť odvíjanú aj navrstvovanú z témy, má rozprávač toľko „priestoru“ a „času“ na rozvinutie nie raz banálneho a bolestivo nízkeho „problému“, koľko dotvorí „zovšeobecnený“ spoločenský a sociálny kontext nielen pre postavu, ale pre ním tematizovanú ruskú spoločnosť. Napokon dejinný, sociálny a spoločenský kontext má svoje poslanie v poviedke a priori „daný“, preto ostáva v úzadí témy aj problému, ako univerzálna „hodnota“ a poznanie, ktorým sa rozprávač venuje a zuižtkúva ich pri typológii postavy, ale predovšetkým pri zábere do literárnej onomastiky, ktorá sa stáva „emblémom“ postavy, a to v takej role a s takou silou dôrazu na ňu samu, že ju autor považuje za znak, s ktorým už „nemanipuluje“, naopak, naplno ho využíva v jeho presah ozvennosti (mena) rozprávania o probléme zakódovanom do témy.

³ ČECHOV, A. P.: Podvodníci z nouze. Překlad Libor Dvořák. Praha 2003.

⁴ Naposledy sa problému venoval Josef Dohnal v práci Anton Pavlovič Čechov jako strážce hodnoty. Opera Slavica, XX, 2010, č. 1, s. 16–22. Slavistické rozhledy – literárněvědný sešit. ISSN 1211-7676. Josef Dohnal naznačuje Čechovov vzťah k javu hodnota tak, že ho vymedzuje v „nadstavbovej“ zložke všestranne „vyspelej“ spoločnosti, zvlášť jej tvorcu, príslušníka a vykonávateľa, a tak pointuje: „Soudíme, že právě v hodnotové dimezi své tvorby je A. P. Čechov jedním z mála, kdo v dané době tak trochu připomíná dona Quichota; ví sice, že jeho úkol je těžce splnitelný, tuší, že jedinec, na kterého připadl tento grandiózní úkol, mu ještě nedorostl a dlouho ještě nedoroste, věří ale, že jiné cesty není“ (s. 22).

Prekladateľ⁵ Libor Dvořák opatril vydanie *Podvodníci z nouze* jednak príznakovým súborným názvom, ale aj *Poznámkou překladatele*, v ktorej poskytol podstatnú informáciu literárnohistorickej hodnoty: „Většinou jde o texty, které vycházely pod mnoha pseudonymy v novinách a časopisech...“⁶, pritom naznačuje, že autora k tejto literárnej práci mohli viesť rovnaké príčiny ako nie jednu z jeho postáv vo výbere krátkej prózy, ktorá sa ocitla v núdzi.

Čechov si smiešno-smutné krátke texty tematicky vymedzil univerzálnymi „objektmi“: alkohol, žena, láska, právnik, lekár, štátny zamestnanec, ale aj komornými meditujúcimi odbočeniami do spisovateľskej a umeleckej „kuchyne“. Ani tam, ani onam si ponechal nadhľad nad okamih rozpadu normy aj ideálu, ktorý by autor očakával sám.

Realistickosť, krotkosť, relativizmus praktickej skúsenosti, vedomie odsunutosti vedie Čechovových „malých ľudí“ k úlisnosti, hašterivosti, velikášstvu, chytráctvu, ponižovaniu iných aj seba a k podlosti, no predovšetkým k úbohým hrám na niečo i niekoho, a predsa v tejto mravnej mozaike rezonuje nadčasová „pravda“ ako autorov odkaz i prejav zmierenia sa so žitou skutočnosťou, lebo tak, ako Alexej Ivanyč Romansov⁷ si myslí i on: „Člověk“, filosofoval, balancuje kolem hromady odpadků, „je jen prach, relud a popel. A jeho zdánlivá velikost – to je jen sen a dým. Stačí fouknout, a všechno je pryč!“⁸, ba nešetří ani seba: „Jsem špína... Ty si jmyslíš, že já, kolegiální tajemník Romansov..., jsem pán tvorstva! Mýlíš se! Jsem příživa, úplatkář a licoměrník... Já jsem ničema“⁹.

Čechov pracuje s „davom“, hoci nemá o ňom vysokú mienku, a tak neprekvapí, že do emotívne príznakového rozprávania v texte *Slzy, co nikdo nevidí*¹⁰ si „vojenský velitel Žebrotsov“ a „zástupce policejního ředitele Pružina-Pružinskij“ odovzdávajú skúsenosti o súčasníkovi a o spôsobe rodinného i nerodinného života: každý z nich snívá o tom, čo nemá, a to len preto, lebo nepozná druhú, odvrátenú stranu „života“ v „tej“ rodine, v „konkrétnej“ profesii a v spoločnosti, do

⁵ DVOŘÁK, L.: Poznámka překladatele. In: ČECHOV, A. P.: *Podvodníci z nouze*. Praha 2003, s. 195–196.

⁶ DVOŘÁK, L.: Poznámka překladatele. In: ČECHOV, A. P.: *Podvodníci z nouze*. Praha 2003, s. 195. V texte Drama sa na s. 157 pripomína: „Zatím jsem otiskla tři dětské povídky, ty jste smozřejmě nečet..., hodně jsem překládala a...a můj zesnulý bratr pracoval v časopise Živnostník“. V ďalšom texte Ach, ty ženy na s. 162 sa rozprávanie začne vetou: „Šéfredaktor provinčních novin Houby s octem Sergej Ivanovič Ustinov se celý unavený a uondaný vrátil z redakce domů a svalil se na pohovku“. Rovnaký podtón výsmechu a malosti nesie v sebe aj pomenovanie „plavebná společnost Furiant a spol.“ na s. 23 v texte Utopenec.

⁷ ČECHOV, A. P.: *Podvodníci z nouze*: Rozmluva člověka se psem, s. 21.

⁸ Tamže, s. 21.

⁹ Tamže, s. 22.

¹⁰ Tamže, s. 38.

ktorej sám nemá prístup. Čechov rozťáča prostredníctvom svojich postáv s „hovoriacimi“ priezviskami nekončiaci sa priesečník sna a želaní, predstáv a krutej „pravdy“.

Detail, miniatúrny medziludský problém, prenesený do témy z empirie prostého života v meste, mimo mesta, v úrade, ordinácii, na policajnom i vojenskom veliteľstve, v manželskom živote, v rodine, ale tak často tematizovanej súdnej praxi, to všetko sú „odrazy“ autorovho krivého zrkadla, pre ktoré sa Čechov rozhodol uložiť, zakódovať, do mena – priezviska postavy jej „osud“.

Ženský svet mien sa nedostal do epicentra Čechovovho záujmu, preto sú to „univerzálne“ rodné mená Máša, Káťa, Anna, Naděžda Petrovna, Marja Denisovna, Marja Andrejevna, čo značilo, že ostávajú v „norme“ zvyčajného, pre autora „nezaujímavého“ prejavovania sa vo vzťahoch. No priezvisko Mravenčinová sa viaže k žene, ktorá presvedčená o svojom talente „obťažuje“ Pavla Vsiljeviča a donúti ho počúvať ňou čítanú jej drámu (*Drama*), aby sa vytrvalosť a úsilie Mravenčinovej ukončilo jeho zvolaním: „*Spoutejte mě, jáj i zabil, řekl službenictvu, které za okamžik vběhlo do pracovny. Potova vyřkla osvobozující verdikt*“¹¹. Efekt rafinovanej krutosti, nekončiaceho dobiedzania a funkčne využívaného slabého rozumu zas patrí pani Štikinovej (*Bezbranná bytost*), ktorá utrápi pracovníkov pobočky banky, žiada peniaze, ktoré jej nemôžu dať, ale nevzdáva sa: „*Ale – pořád nejsme v stavu jí to vyložit / My s ní o voze – a ona pořád o koze...*“¹², „*To svět nevidel takovouhle potvrou!, běsnil Kistunov /.../ Hloupá je jako štoudev, aby jí kat spral*“¹³, až jej tie peniaze z vlastnej peňaženky dá jeden z pracovníkov, lenže Štikinová „*Na druhý den přišla taky*“¹⁴.

Služobníctvo tvoria „nepřítomné“ postavy, ktoré reagujú na oslovenia Malošo, Nikita, Luka, Griša, Kolja, kňazi sú figúrky bez možnosti sa prejaviť, a tak len sa pripomenú Sergej Kuzmič, ruský Nemec Iva Karlovič Schwetz. Po nich nastupuje Čechovova tematizovaná galéria literárnej onomastiky premenená do typológie mužských postáv, ktoré navodzujú život, hodnoty a morálku ruskej strednej vrstvy, inteligencie, kupcov, štátnych zamestnancov, armády, polície, kde sa rozohrávajú možnosti obsiahnuté v nomen omen, v znakoch odvíjaných – humorom, iróniou, karikatúrou, odmietnutím, láskavou náklonnosťou k figúrkam: advokátsky čakateľ Jedničkin, prokurátor von Pach, lekári Gusin, Dvojtečkin, Poklonskij, Tobolkin, kupec Pičugin, Uchov, generál Žigalov, vlásenkár Parukov, komik Šašin, Dikobrazov II., impresário Počečujev atď.

¹¹ Tamže, s. 162.

¹² Tamže, s. 47.

¹³ Tamže, s. 48.

¹⁴ Tamže, s. 49.

Brilantným vyvrcholením spektra možností a funkčného „využitia“ obraznosti, podobenstva uloženého do „ľudského“ priezviska z ríše zvierat ako inšpirácie na fradovanú hru sa dostalo rozprávačovi v texte *Koňské příjmení*¹⁵.

Onomastika pri type postavy naznačí aj vzťah autora k nej, či k jej poslaniu v živote spoločnosti, a tomu sa Čechov znova nebránil. Poviedka prostredníctvom narátora sa zblíži s autorom i tak, že vytvorí dostatočný rozprávací priestor na „vyznania“ o tvorbe, umení, umeleckom diele a o spisovateľskom poslaní. Čechov si na to vybral *Čtení o umění*¹⁶, *Spisovatel*¹⁷ alebo *Umělecké dílo*¹⁸.

Čechov oslovuje svojho čitateľa z pozície komentujúceho narátora, nevedie s ním dialóg, i tak sú to jedinečné príležitosti „dovidiť“ na parabolu krivého zrkadla, pretože ono ostáva latentným podnecovateľom krátkej prózy tohto autora, ale naznačuje súčasne aj zovretosť až rezignáciu filozofovania autora. Na jednej strane sa venuje jedinečnému daru byť tvorivý literárny autor a na druhej strane „problematizuje“ hodnotu, akú mu pripisuje ruská spoločnosť: „*Dobře, dejme tomu, že je to dobrý spisovatel...¹⁹ „Lermontovův démon se přece také zamiloval do Tamary, labuťák do Lédy...²⁰ „Jsem nadšen, můj čtenáři, a proto dovolu, abych vás objal!.../ Ani ne po týdnu došlo k tomu, co ode mně stejně už dávno očekáváte, můj čtenáři, a bez čeho se ani jedna slušná povídka neobejde... neodolal jsem...mé vyznání Sofja Pavlovna vyslechla lhostejně, téměř chladně“*, aby sa príbeh zamilovaného spisovateľa ukončil zvolaním, ktoré odsunulo lásku do kupeckej matematiky: „*Nemohli byste mi někdo půjčit stovku, pánové?*“²¹ Pritom nie je žiadnou zvláštnosťou, keď sa autor v poviedke dozvie i toto: „*Jaká práce? Prostě si sedneš, něco načmáráš – a hotovo. Jenže ty tvoje písanky se nedají ani sníst, ani vypít – prostě nic! To nestojí ani za rublík!*“²²

Literárny život, jeho „poveť“ v ruskej spoločnosti, koncentroval Čechov vo svojej krátkej próze do povesti žánrov, a to takto, že voči literatúre a jej fiktívnym príbehom „na pobavenie“ postavil autor hyperbolu z „pravdivých“ príbehov advokátov a ich rečníckej zručnosti aspoň na zamyslenie sa, pretože: „*Ve špatných románech, které končí naprostým očištěním obžalovaného a potleskem publika, hrává takýto advokát velmi podstatnou úlohu. Jeho jméno bývá odvozeno od hromu, blesku či dalších neméně razantních živlů*“²³. Nevážne miesto a poslanie

¹⁵ ČECHOV, A. P.: *Koňské příjmení*, s. 92–96.

¹⁶ ČECHOV, A. P.: *Čtení o umění*, s. 155–157.

¹⁷ ČECHOV, A. P.: *Spisovatel* 166–170.

¹⁸ ČECHOV, A. P.: *Umělecké dílo*, s. 183–187.

¹⁹ ČECHOV, A. P.: *Spisovatel*, s. 43.

²⁰ ČECHOV, A. P.: *Rybí láska*, s. 59.

²¹ ČECHOV, A. P.: *Ze vzpomínek idealistových*, s. 76, 78.

²² ČECHOV, A. P.: *Spisovatel*, s. 169.

²³ ČECHOV, A. P.: *Případ ze soudní síně*, s. 80.

umenia v civilizovanej spoločnosti, teda prijímanie a zhodnocovanie naliehavosti či až alpelatívnosti otázok, pochybností, zvažovaní hraníc dobra i zla, presahov hodnoty a jej popierania si ponechal Čechov do tejto „repliky“: *„Na tohle „najednou“ narazíte v povídkách každou chvíli. A jejich autoři mají pravdu – život je na všelikajá překvapení věru bohatý!“*²⁴

Funkcia literárnej onomastiky sa v literárnom diele poetologicky aj tendenčne presadí naplno a iba vtedy, keď autor, ale zvlášť prekladateľ, dôsledne uskutočňujú pôvodný strategický zámer koncentrovaný do sémantiky a morálky znaku literárneho mena.

²⁴ ČECHOV, A. P.: Smrt úředníková, s. 112.